

Дмитро Пріма
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
методики викладання шкільних предметів,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти,
<https://orcid.org/0000-0002-2102-9932>
primar@ukr.net

ПРОФЕСІЙНА ПОЗИЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ : СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В статті представлені наукові підходи щодо структурування феномена «педагогічна позиція», «професійна педагогічна позиція», з урахуванням яких визначено структурні компоненти поняття «професійна позиція майбутнього вчителя початкових класів».

Крізь призму наукових підходів стосовно презентування «позиції» як умови розвитку особистості, як пояснення механізму формування особистості як суб'єкта суспільних відносин і поняття «професійна позиція» як еквівалента цілісної особистості професіонала у структурі педагогічної позиції виокремлено світоглядний, поведінковий, морально-етичний аспекти. Представлено наукові підходи щодо структурування феномена «професійно-педагогічна позиція», з урахуванням яких визначено структурні компоненти поняття «професійна позиція майбутнього вчителя початкових класів»: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, креативно-діяльнісний, рефлексивно-оцінний. Ціннісно-мотиваційний компонент зумовлює прийняття майбутнім учителем цінностей педагогічної діяльності як особистісних у процесі підготовки до професійної самореалізації й реалізації власної професійної позиції в педагогічній діяльності вчителя початкової школи; сформованість інтересів і потреб до професійного саморозвитку й самовдосконалення. Когнітивно-інтелектуальний компонент акумулює сукупність теоретико-методологічних, професійних знань, здатність самостійно добувати і критично осмислювати необхідну інформацію; ерудованість і компетентність. Креативно-діяльнісний компонент визначає наявність професійно значущих умінь (аналітичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські і комунікативні; навички соціальної взаємодії), включає творче мислення, ініціативність, здатність майбутнього вчителя оптимально вибудовувати педагогічне спілкування з суб'єктами у галузі початкової освіти. Рефлексивно-оцінний компонент передбачає сформованість навичок самоаналізу, самопізнання, самооцінки, самореалізації в педагогічній діяльності.

Ключові слова: компоненти; педагогічна позиція; професійно-педагогічна позиція; професійна позиція майбутнього вчителя початкових класів; структура.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування професійної позиції майбутніх учителів початкової школи зумовлена стратегічними завданнями, що мають глибинний характер і потребують підготовки такого педагога, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, уміє ставити педагогічні цілі й досягати їх, прагне вибудовувати стратегічну лінію власного професійного вдосконалення. Ми виходимо з того, що образ учителя XXI століття розглядається як професійно-компетентної особистості, що

постійно розвивається, зі сформованою професійною позицією, що, власне, визначає особистісне ставлення до тієї діяльності, якою він займається, до самого себе в цій діяльності. Професійна позиція є інтегративною особистісно-професійною якістю, що формується й базується на розвитку ціннісно-смыслових ставлень до педагогічної професії та визначає індивідуальний стиль професійної діяльності вчителя.

Професійна позиція, на думку науковців (Н. Боритко, А. Гуторова, Л. Красовська, А. Чернявська та ін.), є складним, багатограним, динамічним, структурно-рівневим утворенням. Відтак, це спонукає аналізувати феномен «професійна позиція майбутнього вчителя початкової школи» як цілісну систему, в якості інваріанта якої слід розглядати її структуру, що відображає наповненість системи певними компонентами та способи взаємодії між ними, визначається характером логічних зв'язків між окремими її елементами.

Аналіз останніх джерел та публікацій (О. Літовки, І. Луценко, Т. Ковальчук, О. Подолянюк, М. Шиманчик та ін.) щодо структури професійної позиції майбутнього вчителя засвідчив, що вона інтегрується із компонентами загальної й професійно зумовленої структури особистості, де вчені, зокрема, виокремлюють мотивацію, спрямованість та її різновиди; характер, здібності, особистісний досвід; індивідуальні особливості особистісних психічних процесів тощо. У наукових розвідках презентовано авторські підходи щодо структури професійної позиції майбутнього вчителя (О. Літовка), змісту і структури професійної позиції майбутнього вихователя (К. Качаліна), структури суб'єктної позиції студента (Н. Боритко, О. Мацкайлова, Г. Халюшева), структури суб'єктної професійної позиції майбутніх педагогів фізичної культури (Г. Холодова). Однак, структура професійної позиції майбутнього вчителя початкової школи є недостатньо дослідженою.

Метою статті є представлення наукових підходів щодо структурування феномена «позиція», «педагогічна позиція», «професійна педагогічна позиція», з урахуванням яких визначено структурні компоненти поняття «професійна позиція майбутнього вчителя початкових класів».

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передусім, ми виходимо з того, що підставою для визначення структури феномена «професійна позиція майбутнього вчителя початкової школи» є розуміння структури як системи відношень відповідних елементів, які утворюють нове ціле. При цьому з позиції системного підходу структура (у складі цілого), як слушно відзначає О. Листопад, виконує подвійну роль: з одного боку, вона сприяє формуванню нових властивостей цілого, знаходячись у взаємозв'язку з іншими зовнішніми і внутрішніми структурами, з іншого – забезпечує функціонування наявних властивостей [1, с. 124].

Вихідними підставами при визначенні структури досліджуваного феномена, на наш погляд, можуть слугувати такі:

позиція – це умова розвитку особистості, позаяк, лише усвідомлюючи свою позицію, особистість піднімається на новий рівень розвитку;

позиція пояснює механізм формування особистості як суб'єкта суспільних відносин [2, с. 25];

поняття «професійна позиція» може претендувати на роль еквівалента цілісної особистості професіонала, тобто охоплювати всі рівні особистісної структури.

К р і з ь п р и з м у в и щ е в и к л а д е н о г о
к о н с т р у к т и в н о ю д л я н а с є д у м к а
Є. Б о н д а р е в с ь к о ї [3, с. 75], яка, вважаючи,
щ о д л я р о з у м і н н я с у т н о с т і п е д а г о г і ч н о ї
п о з и ц і ї в а ж л и в і о з н а ч е н і п і д х о д и,
в и о к р е м и л а у с т р у к т у р і п е d a g o g і ч н о ї
п о з и ц і ї с в і т о г л я д н у і п о в е d і н к о в у
с т о р о н и (а с п е к т и).

Світоглядний аспект включає усвідомлення суспільної значущості педагогічної професії, переконаність у правильності професійного вибору, сформованість системи педагогічних принципів і гуманістичних ціннісних

орієнтацій на роботу з дітьми. Поведінкова сторона педагогічної позиції – це здатність учителя самостійно приймати рішення в різних ситуаціях навчання, виховання і життя дітей та нести за них відповідальність; активність у захисті інтересів дітей, надання їм допомоги, створення сприятливих умов для їхнього розвитку.

Однак, зауважує Н. Боритко, якою буде позиція педагога, залежить від його ставлення до своєї професійної діяльності. Тому, погоджуючись із цим твердженням, вважаємо за необхідне у структурі професійної позиції виокремити ще й морально-етичний аспект як єдність суспільно значущих і особистісних мотивів педагогічної діяльності, інтерес і захопленість педагогічною професією, ставлення до педагогічної праці як до головного смислу життя, любов і повагу до дітей, вияв відповідальності за долю кожної дитини [2, с. 25].

Для визначення структурних компонентів поняття «професійна позиція майбутнього вчителя початкових класів» видається за необхідне представити наукові підходи щодо структурування феномена «професійно-педагогічна позиція». Так, О. Гуторова [4] серед структурних компонентів професійної педагогічної позиції виділяє мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-змістовий та організаційно-діяльнісний, що віддзеркалює єдність когнітивного, емоційно-вольового, ціннісно-сміслового, мотиваційного й діяльнісного складників особистості. При цьому мотиваційно-ціннісний компонент поєднує широкі соціальні мотиви, мотиви соціально-психологічного плану та особистісного престижу, професійні й пізнавальні; мотиви творчих досягнень; мотиви, спрямовані на розв'язання суперечностей між індивідуальним досвідом і зовнішніми професійно-освітніми нормами.

Щодо інтелектуально-змістового компонента, то він розглядається вченою як наслідок пізнавальної діяльності фахівця, характеризується обсягом знань, стилем мислення особистості. Наявність системи методологічних знань, науково-педагогічних понять, теоретичних принципів дозволяє педагогові цілісно сприймати педагогічний процес, є умовою ефективності педагогічного

мислення, забезпечує методологічну рефлексію. Зміст інтелектуальної сфери визначає процес педагогічного пошуку, сприяє вирішенню складних професійних завдань, виконуючи орієнтувальну роль у становленні професійної позиції педагога, служить підставою для її конструювання, що є суттєвим у контексті досліджуваної проблеми.

Організаційно-діяльнісний компонент характеризує практично дієвий характер професійної позиції особи у педагогічній діяльності, де виявляється ідентифікація, своєрідність професійного стилю, суб'єктність. Основним показником розвитку цього компонента є спосіб здійснення педагогічної діяльності.

Інша модель структурної організації професійної педагогічної позиції, на наш погляд, близька за змістом до попередньої, запропонована А. Трещевим і представлена трьома компонентами: афективний (сукупність мотиваційно-ціннісних стосунків до діяльності в професійному середовищі); когнітивний (глибокі міцні знання в галузі методології і теорії педагогіки, науковий стиль мислення, здатність до рефлексії); поведінковий (володіння професійними вміннями) [5].

Конструктивною у контексті окресленої проблеми вважаємо думку Л. Красовської [6] та С. Щербини [7], що процес формування професійної позиції педагога не буде ефективним без розвитку уявлень студента про його професію; про структуру, зміст, засоби й механізми розвитку професійної позиції, яка реалізується в професійній діяльності; про якості вчителя, важливі для його самоідентифікації та самореалізації. А відтак, структуру професійної позиції майбутнього вчителя дослідниці вбачають у взаємозалежності когнітивного, світоглядного, ціннісно-орієнтаційного, оцінно-емоційного, мотиваційного та поведінкового компонентів.

О. Темченко у структурі професійної позиції педагога виокремлює сукупність мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діялісного й рефлексивного компонентів, які регулюють поведінку майбутнього фахівця, впливають на вибір засобів професійної самореалізації [8, с. 31–44].

К. Качаліна, базуючись на вивчених варіантах розгляду означеної проблеми, визначила структуру педагогічної позиції педагога-вихователя як поєднання чотирьох взаємозв'язаних компонентів, а саме :

мотиваційний (професійні мотиви і цінності, соціальна значущість професії, емоційне прийняття професії);

змістовий (загальнотеоретичні, методичні і загальнопедагогічні знання; зразки педагогічної діяльності);

діяльнісний (професійно значущі вміння: аналітичні, проектувальні, конструктивні, організаторські і комунікативні; навички соціальної взаємодії);

рефлексивний (рефлексія власної професійної діяльності і самооцінка професійно значущих умінь і якостей).

Заслуговують на увагу узагальнення М. Шиманчук і Т. Ковальчук [9] щодо структури суб'єктно-професійної позиції педагога як цілісної єдності таких компонентів: ціннісно-мотиваційного, змістовно-діяльнісного, особистісного, що проявляється у ставленні до себе, до учнів, до своєї професії і професійної діяльності, в усвідомленій, ціннісно-осмисленій, мотивованій активності, потребі і здатності до самоосвіти, саморозвитку, самоконтролі і саморегуляції, рефлексії і саморефлексії, забезпечує результативність включення особи у процес пізнання і перетворення себе та навколишнього світу, особистісно-професійний розвиток, досягнення цілей у всіх видах діяльності.

З урахуванням схарактеризованих наукових підходів нами визначено такі взаємопов'язані структурні компоненти професійної позиції майбутнього вчителя початкових класів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, креативно-діяльнісний, рефлексивно-оцінний.

Виокремлення ціннісно-мотиваційного компонента в структурі професійної позиції майбутнього вчителя початкових класів спричинене тим, що домінуючий вплив на розвиток особистості здійснюють її потреби, мотиви, сформована система ціннісних настанов до професійної педагогічної діяльності та її суб'єктів, тобто врахування мотиваційної та ціннісно-сислової сфер особистості, які впливають на спрямованість людської діяльності. Цей

компонент зумовлює прийняття майбутнім учителем цінностей педагогічної діяльності як особистісних у процесі підготовки до професійної самореалізації й реалізації власної професійної позиції в педагогічній діяльності вчителя початкової школи; сформованість інтересів і потреб до професійного саморозвитку й самовдосконалення. Він виконує системотвірну функцію у структурі досліджуваного феномена.

Когнітивно-інтелектуальний компонент акумулює сукупність теоретико-методологічних, професійних знань (про сутність та особливості педагогічної професії; місце й роль педагога в розвитку суспільства; зміст, складники професійної позиції майбутнього вчителя початкової школи як способу вираження його ставлень до професії та її суб'єктів у процесі педагогічної діяльності, форми, методи та засоби її розвитку; зразки успішних педагогічних позицій, педагогічної діяльності тощо), науково-педагогічних понять, теоретичних принципів як основи успішної професійної самореалізації особистості, сформованих у процесі фахової підготовки, засобу формування і реалізації професійної позиції. Інтелектуальна складова означеного компонента передбачає достатню інформованість майбутнього вчителя про обрану професію; здатність самостійно добувати і критично осмислювати необхідну інформацію; ерудованість і компетентність.

Обґрунтування виокремлення *креативно-діяльнісного компонента* базується на загальновідомому положенні, що всі якості особистості формуються і розвиваються в активній, самостійній і цілеспрямованій діяльності, що базується на глибокому оволодінні знаннями й сформованими професійно значущими вміннями – аналітичні, проектувальні, конструктивні, організаторські і комунікативні; навички соціальної взаємодії. Креативна складова включає творче мислення, ініціативність, здатність майбутнього вчителя оптимально вибудовувати педагогічне спілкування з суб'єктами у галузі початкової освіти.

При визначенні *рефлексивно-оцінного компонента* ми виходили з того, що рефлексивність дозволяє людині усвідомлювати й аналізувати власний

професійний досвід і визначати ресурси щодо його вдосконалення. Професійна рефлексія дозволяє майбутньому вчителю початкової школи оцінити свої професійні здібності, співвіднести їх з цілями й очікуваними (планованими) результатами своєї професійної діяльності. Саме професійна рефлексія, як галузь самопізнання, виникає уже на перших етапах професійного становлення: в процесі професійного навчання і на початковій стадії реалізації професійних функцій. У міру освоєння професійного простору така рефлексія стає стабільнішою і глибшою. Вона починає включати вивчення свого досвіду не лише професійного сьогодення, але і минулого, що дозволяє людині краще зрозуміти свої можливості і ресурси, виробити індивідуальний стиль професійної діяльності [10, с. 45]. Рефлексивно-оцінний компонент професійної позиції майбутнього вчителя початкової школи зумовлено розумінням особистості як активного суб'єкта діяльності, здатного до об'єктивного аналізу й оцінки власних дій і вчинків. Цей компонент орієнтує на творче осмислення інформації педагогічного характеру в аспекті її значущості для професійної діяльності й професійної позиції майбутнього вчителя; вибір ефективних методів педагогічної діяльності; уміння проектувати та реалізовувати педагогічну діяльність через оптимальний вибір типів професійних позицій; передбачає сформованість навичок самоаналізу, самопізнання, самооцінки, самореалізації в педагогічній діяльності.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, узагальнюючи викладене, цілком правомірно стверджувати, професійна позиція майбутнього вчителя початкової школи є системною, якісною, інтегративною особистісно-професійною характеристикою, зумовленою його професійною діяльністю, цілісним утворенням, що є сукупністю ціннісно-мотиваційного, когнітивно-інтелектуального, креативно-діяльнісного, рефлексивно-оцінного компонентів. Між компонентами професійної позиції спостерігається взаємозв'язок, взаємодія і взаємозумовленість. Ціннісно-мотиваційний компонент виконує системотвірну

функцію, визначаючи зміст і реалізацію інших компонентів, які, своєю чергою, є засобом і умовою формування та розвитку елементів ціннісно-мотиваційного компонента, а також загалом професійної позиції майбутнього вчителя початкових класів.

Визначення структури професійної позиції майбутнього вчителя початкової школи дозволяє розробити адекватну стратегію її розвитку в процесі професійної підготовки, продуктивні механізми тактичної реалізації, що зумовлює теоретичну і практичну значущість досліджуваної проблеми і, водночас, перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Листопад О. А. Теоретико-методичні засади формування професійно-творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... док. пед. наук, 13.00.04. Одеса, 2016. 529 с.
2. Бoryitko Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания : монография. Волгоград : Перемена, 214 с.
3. Бондаревская Е. В. Педагогическая позиция и профессионально-личностные качества педагога. Введение в педагогическую культуру : учеб. пособие. Ростов н/Д., 1995. С. 74–80.
4. Гуторова А. В. Формирование профессиональной позиции у студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Волгоград, 1996. 159 с.
5. Трещев А. М. Профессионально-субъектная позиция учителя : монография. Астрахань : Изд-во АГПУ, 2000. 211 с.
6. Красовская Л. И. Формирование профессиональной позиции учителя в процессе изучения педагогических дисциплин : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кривой Рог, 1996. 155 с.
7. Щербина С. Н. Формирование активной профессиональной позиции будущих учителей в процессе педагогической подготовки педвуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кривой Рог, 1997. 178 с.
8. Темченко О. В. Педагогічні умови формування професійної позиції вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Х., 2010. 267 с.
9. Шиманчук М., Ковальчук Т. Субъектно-профессиональная позиция педагога: сущность, структура. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». Випуск 1/33. 2015). С. 242–250.
10. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта. Москва : Ин-т психол. РАН, 1994. 154 с.

References

1. Lystopad O. A. (2016). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiino-tvorchoho potentsialu maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv* [Theoretical and methodical bases of formation of professional and creative potential of future educators of preschool educational institutions] : dys. ... dok. ped. nauk : 13.00.04. Odesa, 2016. 529 p. [in Ukrainian]
2. Boryitko N. M. *Pedagog v prostranstvah sovremennogo vospitaniya* [A teacher is in spaces of modern education] : monografiya. Volgograd : Peremena, 214 p. [in Russian]

3. Bondarevskaya E. V. (1995). *Pedagogicheskaya pozitsiya i professionalno-lichnostnyie kachestva pedagoga. Vvedenie v pedagogicheskuyu kulturu* [Pedagogical position and professionally-personality internalsof teacher. Introduction to the pedagogical culture] : ucheb. posobie. Rostov n/D., 1995. P. 74–80. [in Russian]
4. Gutorova A. V. (1996). *Formirovanie professionalnoy pozitsii u studentov pedagogicheskogo vuza* [Forming of professional position for the students of pedagogical institution of higher learning] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. Volgograd, 1996. 159 p. [in Russian]
5. Treshev A. M. (2000). *Professionalno-sub'ektnaya pozitsiya uchitelya* [Professionally-subject position of teacher : monografiya. Astrahan : Izd-vo AGPU, 2000. 211 p. [in Russian]
6. Krasovskaya L. I. (1996). *Formirovanie professionalnoy pozitsii uchitelya v protsesse izucheniya pedagogicheskikh distsiplin* [Forming of professional position of teacher in the process of study of pedagogical disciplines] : dis. kand. ped. nauk : 13.00.01. Krivoy Rog, 1996. 155 p. [in Russian]
7. Scherbina S. N. (1997). *Formirovanie aktivnoy professionalnoy pozitsii buduschih uchiteley v protsesse pedagogicheskoy podgotovki pedvuza* [Forming of active professional position of future teachers in the process of pedagogical preparation of pedagogical institution of higher education] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Krivoy Rog, 1997. 178 p. [in Russian].
8. Temchenko O. V. (2010). *Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi pozitsii vchytelia zahalnoosvitnoi shkoly* [Pedagogical terms of forming of professional position of teacher of general school]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kh., 2010. 267 p. [in Ukrainian]
9. Shimanchuk M., Kovalchuk T. (2015). *Sub'ektno-professionalnaya pozitsiya pedagoga: suschnost, struktura* [Subject-professional position of teacher : essence, structure]. *Lyudinoznavchi studiyi. seriya «pedagogika»*. Vipusk 1/33. 2015. P. 242–250. [in Russian]
10. Brushlinskiy A. V. (1994). *Problemy psihologii sub'ekta* [Problems of psychology of subject]. Moskva : In-t psihol. RAN, 1994. 154 p. [in Russian]

Dmytro Prima. Professional Position of the Future Teacher in the Primary School: Structural-Component Characteristics

The purpose of the article is to present scientific approaches to the structure of the phenomenon of "pedagogical position", "professional pedagogical position", taking into account the structural components of the concept "professional position of the future teacher in elementary school". Methods of research: theoretical (analysis of philosophical, pedagogical, psychological literature); interpretive-analytical method, generalization.

Through the prism of scientific approaches to presenting a "position" as a condition of individual development, as an explanation of the mechanism of forming a personality as a subject of social relations and the notion of "professional position" as the equivalent of the integral personality of a professional in the structure of a pedagogical position, philosophical, behavioral, moral and ethical aspects are singled out.

The scientific approaches to structuring the phenomenon of "professional and pedagogical position" are presented, taking into account the structural components of the concept "professional position of the future teacher of elementary classes": value-motivational, cognitive-intellectual, creative-activity, reflexive-estimable. Valuing-motivational component determines the future teacher's acceptance of the values of pedagogical activity as personal in the process of preparation for professional self-realization and realization of his own professional position in the pedagogical activity of the teacher of elementary school; the formation of interests and needs for professional self-development and self-improvement. The cognitive-intellectual component accumulates a set of theoretical and methodological, professional knowledge, the ability to independently obtain and critically understand the necessary information; erudition and competence. The creative activity component determines the presence of professionally significant skills (analytical, design, constructive, organizational and communicative, social interaction skills), includes creative thinking, initiative, ability of the future teacher to optimally build pedagogical communication with

subjects in the field of primary education. The reflexivity-estimating component involves the formation of skills of self-examination, self-knowledge, self-esteem, self-realization in pedagogical activity.

Key words: components; pedagogical position; professional-pedagogical position; professional position of the future teacher of elementary school; structure.